

Humaniora, forskning og interesser

af Klemens Kappel, Afdeling for Filosofi, Københavns Universitet

Oplæg ved Praksisudvalgets møde om forskere i dobbeltroller, onsdag den 10. februar 2010, kl. 13.00-16.30 i Alexandersalen, Bispetorv

1. Dobbeltroller, skævvridning og troværdighed

Dobbeltrolle. En dobbeltrolle er, at man som forsker har et personligt økonomisk incitament til at fordreje forskningsresultater, fortolkningen eller formidlingen af dem, eller området for ens forskning, på en måde, som afviger fra det mest videnskabelige eller moralsk begrundede.

Dobbeltrollen er altså en interessekonflikt mellem på den ene side ønsket om en nøgtern, uhildet forskningsproces, og på den anden side et individuelt økonomisk incitament.

De mest nærliggende og i mange tilfælde også veldokumenterede eksempler vedrører forskere eller hele forskningsmiljøer, der hævdes at være i lommen på medicinalindustrien. Men som vi alle ved er der andre højt profilerede men meget kontroversielle eksempler, f.eks. klimavidenskab.

Skævvridning. Problemet med forskere i dobbeltroller er naturligvis risikoen for skævvridning. Viden frembragt af forskere spiller en meget stor rolle for beslutninger, vi træffer individuelt og i fællesskab, og hvis denne 'viden' er fordrejet til fordel for f.eks. kommercielle interesser, så træffer vi nemt de forkerte beslutninger.

Underminering af troværdighed. Vi kan forsøge at undgå at træffe forkerte beslutninger på grundlag af fordrejet 'viden' ved blot at erkende, at forskere er økonomiske interesser, som alle andre.

Men dette medfører et andet problem, nemlig at vi så ikke kan betragte det videnskabelige samfund som en pålidelig leverandør af viden. Det vil være et enormt tab. Det har en afgørende værdi at vi i vores demokratiske beslutningsprocesser uden for mange forbehold kan antage, at det, der hævdes fra det videnskabelige miljø repræsenterer et seriøst, afbalanceret og videnskabeligt opdateret forsøg på at finde de korrekte svar på væsentlige spørgsmål.

Man behøver bare at overveje et alternativ til denne konstruktion. Antag, at vi har en kakafoni af forskellige stemmer, hver influeret af sine interesser og interesser, og hvor de fleste opererer uden at iagttage den videnskabelige

traditions forsøg på saglighed, neutralitet og relevans. Disse stemmer udtaler sig i helt divergerende retninger om centrale faktuelle spørgsmål, som vi er nødt til at kende svaret på for at kunne handle. Dette ville være en katastrofe for beslutningsprocesserne i det liberale demokrati.

2. Er der dobbeltroller på humaniora?

De mest markante eksempler på dobbeltroller skyldes forskeres økonomiske interesser, enten deres private interesser eller deres interesse i at fortsætte et stort forskningsmiljø.

Generelt har forskere på humaniora sjældent økonomiske interesser på spil i denne forstand: humaniora er - desværre, skal man måske sige - for uinteressant og uvæsentligt til, at økonomisk stærke aktører vil sætte penge på højkant.¹ Blandt andet derfor laves meget humanistisk forskning uden store eksterne bevillinger, og forskere på humaniora vil sjældent have en økonomisk betinget dobbeltrolle.

Men der kan være eksempler på noget, der i det mindste minder om det, f.eks. når forskere bestilles til at lave rapporter om politisk betændte emner. Forfatterne til den netop aflevere burka-rapport kunne jo overveje, om rapportens konklusioner gjorde det nærliggende, at regeringen en anden gang ville bede de samme mennesker om endnu en optælling. Historikere, som deltager i udredninger om PET eller om virkningerne af fodnotepolitikken under den kolde krig, kunne være i samme situation. Aftageres tilfredshed med et arbejde kan have direkte betydning for nogle forskeres fortsatte ansættelse, ellers deres mulighed for at få eller fastholde post.doc'ere eller phd'ere var afhængig af fortsat tilgang af eksternt finansierede opgaver. Men, som vi ved, så er aftagerens tilfredshed er ikke altid en funktion af en rapport's videnskabelige kvalitet.

Jeg tror dog ikke, at denne form for interessekonflikt har den store betydning i praksis.

Forskere på humaniora kan også have et økonomisk incitament, der knytter sig til deres virke. Man kan nemlig optræde som foredragsholder, og er man kendt og god til at underholde, så kan det være ganske lukrativt set i forhold

¹ Der er dog også en anden årsag til, at der meget sjældent er økonomiske interesser på spil. Forretningsmodellen for humanioras interaktion med det omgivende samfund er nemlig i vidt omfang en open source model. På humaniora produceres og distribueres ideer og tanker, men de sættes frit i omløb i den almindelige meningsdannelse. Det er blandt andet derfor, at de ikke kan gøres til genstand for en økonomisk transaktion. Ideer, der har det rette format, til at kunne glide ind i den offentlige fælles bevidsthed, gør det på en måde, der er umulig at kommercialisere. Jeg tror også, at denne aktivitet motiveres på samme måde, som det (angiveligt) sker i de miljøer, der producerer open source software.

hvad man ellers kan tjene ved at arbejde på universitetet. For en kendt og dygtig foredragsholder kan et honorar på 25.000 for en enkelt optræden på et par timer være normen, selvom jeg ikke kender nogen fra humaniora, der regelmæssigt får sådanne honorarer.

Det er klart, at et lukrativt virke som foredragsholder kunne tænkes påvirke ens forskning, hvis det var sådan, at forskningen truede med at underminere det budskab, man rejser rund med som foredragsholder. Jeg tror bare, at det er ret sjældent, at det sker. Effekten af de høje honorarer er ikke, at man fordrejer sin forskning, men snarere, at man bruger sin tid på foredragsvirksomhed snarere end sin forskning.

Det kan i nogle tilfælde have konsekvenser, der er gavnlige for den videndeling, som også er en del af universitetets opgaver. En måde, hvorpå man kommer i spil som højt betalt foredragsholder er at skrive underholdende og læseværdige bøger på dansk henvendt til det brede publikum. I sig selv giver sådanne bøger hverken afkast i form af penge eller videnskabelig prestige, men det kan skabe interesse om ens person, hvilket kan altså i nogle tilfælde kan åbne døren til et lukrativt foredragsmarked.

Er disse former for spændinger eller potentielle interessekonflikter et problem? Jeg tvivler på det. Det kan dræne ressourcer fra gængse forskning og publikationsaktiviteter, men lukrativ foredrags- og publikationsvirksomhed fører næppe nogen speciel ideologisk slagside eller interessebestemt skævvridning med sig.

Problemet her er snarere den manglende kvalitetskontrol. Får man en invitation til Deadline, så tager man imod den. Men det er jo ikke nødvendigvis de bedste, mest lødige eller korrekte ideer, der udvirker en invitation til Deadline. Så her kan være en konflikt mellem et ønske om at blive set i offentligheden, og det ønske, man som forsker bør have om kun at udtale sig om ting, man har forstand på i kraft af sit virke som forsker.

Forskeres individuelle incitament til alt markere sig i offentligheden faktisk kan give et vist incitament til at skævvride og fordreje. Ikke for at fremme en bestemt sag, men for at gøre sig salgbar i mediebilledet, hvilket er en betingelse for at slå igennem. Synspunkter indtages (i offentligheden), fordi de er sexede, nye, salgbare, og ledige, ikke fordi de er sagligt set mest velbegrundede.

En population af forskere af en vis størrelse, der opererer på den måde, vil formentlig ikke være skævvredet i nogen bestemt politisk eller ideologisk retning. Men måske vil tendens være at ekstreme synspunkter er overrepræsenterede, simpelthen fordi de sælger bedre. Det kan i sig selv være et problem. Et andet problem vil være, at de mange meninger, som peger i alle retninger, tenderer til underminere troværdigheden af forskersamfundet.

Men måske er dette et problem, der vil forsvinde af sig selv. Med stigende krav om forskning på internationalt niveau, undervisning af høj kvalitet og succes med eksterne forskningsbevillinger, så er incitamentet til at deltage i nogen form for videndeling med det omgivende ved at forsvinde. Jeg tror at vi ser, og fremover kommer til at se, at seriøse, karrierebevidste universitetsansatte forskere trækker sig ud af disse aktiviteter, og det kommer også til at gælde humaniora.

Men kvalificerede meninger om historie, litteratur, kunst, religion, filosofi efterspørges jo stadig, så denne scene vil blive overladt til en anden gruppe aktører, nemlig halv- eller helprofessionelle meningsdannere, som nok typisk har en akademisk baggrund, men som ikke opererer som forskere, og som ikke føler sig særligt forpligtede af universitære idealer for akademisk virke.

Om alt dette er godt eller skidt for den universitære vidensproduktion kræver imidlertid en anden diskussion.

3. Ideologiske dobbeltroller på humaniora: humanistisk forsker og kritisk intellektuel

Som sagt er der på humaniora sjældent økonomisk betingede dobbeltroller.

Men vi kan uden videre se, at der på humaniora såvel som andre steder, kan findes dobbeltroller af en anden slags, nemlig de, der udgøres af interessekonflikter mellem videnskabelighed på den ene side, og ideologiske eller personlige interesser af ikke-økonomisk art på den anden.

Der kan med andre ord være karrieremæssige, kollegiale, ideologiske eller politiske interesser, der på forskellig vis påvirker forskningen gennem valg af område, metode, eller måske især gennem fortolkningen af materiale.

En version af denne dobbeltrolle er direkte knyttet til humanisters selvforståelse: på den ene side udforsker man et domæne af virkeligheden - det, der knytter sig til menneskers historie, sprog, medier, æstetiske, normer, begreber og så videre. På den anden side er man kritisk intellektuel. Men de to roller kan komme i konflikt med hinanden: i princippet det at være kritisk intellektuel trække i en anden retning, end hvor man føres hen af en nøgtern udforskning af humanioras domæne. Det behøver bestemt ikke at ske, men bekymringen, eller måske ligefrem forventningen, er, at det faktisk sker.

Oven i købet er der en tendens til at mene, at humanister er kritiske intellektuelle af en ganske bestemt observans, nemlig venstreorienterede, eller i det mindste intellektuelle med deres kritiske blik rettet mod forskellige den undertrykkelse og uretfærdighed, som de til enhver tid siddende magthavere står for. Humaniora har ifølge denne forståelse en ganske bestemt normativ funktion, nemlig den at tale de undertryktes sag.

Denne opfattelse er naturligvis ikke enerådende, men varianter af den findes hos humanistiske forskere. Og den findes i omgivelserne, og påvirker derfor den måde, hvorpå humaniora som vidensproducerende institution bliver mødt af omgivelserne. Humanistiske forskere bliver, tror jeg, ofte mødt med den forestilling, at det de fremlægger er skævvredet af ideologiske grunde, hvorfor behøver man ikke tage det, humanistiske forskere siger, så alvorligt.

En anden men dog beslægtet ide er, at forskningsaktiviteten i humaniora er uafhjælpeligt værdibaseret. I de fleste områder af humaniora findes der ikke objektive metoder. Og de resultater, man fremlægger er derfor helt afhængige af mere eller mindre subjektive analyser og fortolkninger af et materiale. Men dermed er resultaterne i praksis afgørende påvirket af forskernes interesser og værdier.

En variant af samme ide taler om, at objektet for forskningen i humaniora i vidt omfang er socialt konstrueret - det er ikke virkeligheden, der presser sig på, men os, der presser en bestemt fortolkning ned over vores materiale. Men materialet er formbart, det gør ikke stor modstand, og der er derfor meget frit spil med hensyn til hvilke fortolkninger og analyser, der er gangbare. Vi vælger derfor fortrukne fortolkninger og analyser ud fra andre faktorer, og det kan være ideologiske eller politiske hensyn, men det kan også være forskernes egne magtinteresser eller egoistiske hensyn.

Faktisk er ovenstående en almindelig selvforståelse på humaniora, hvilket jo lyder tragisk. Nogle ser det ikke som tragisk, men tænker, at når det nu alligevel er illusorisk at undgå at ens forskning er bestemt af interesser, så kan man lige så godt give sig hen i nydelsen og bruge sin forskning til at fremme en politisk eller ideologisk dagsorden. Måske kan der være et krav om, at man gør sine værdipræmisser eller sit ideologiske ståsted klart. Men der er ikke en fordring om, at man forsøger at modvirke deres skævvridende effekt.

4. Videnskabelig ethos for humaniora: saglighed og relevans

Jeg tror, at dette er en voldsom overdrivelse af de subjektive elementer i humanistisk forskning. Humanistisk forskning kan, præcis som andre akademiske discipliner, underlægges et krav om, at man tilstræber saglighed og relevans.

Saglighed

Det er korrekt, at forskningspraksisser i humaniora ofte ikke benytter sig af metoder, der er *operationaliserbare* i den forstand, at de kan gennemføres med et minimum af fagligt skøn. Der er meget ofte betydelige faglige skøn involveret i tolkninger og analyser af materiale. I den forstand er der kun få objektive metoder.

Men det betyder ikke, at man inden for en disciplin accepterer, at det ene skøn kan være lige så fagligt kvalificeret som det andet. Det betyder ikke, at

faglige skøn er hævet over faglig kritik. Faglig skøn er ikke subjektive på samme måde som smagsdomme af typen: 'jeg foretrækker kaffe frem for the' er subjektive: den ene smagsdom kan være lige så god som den anden, og de er ikke passende genstande for faglig kritik.

Det ændrer heller ikke på, at man som forsker på humaniora kan tilstræbe, at ens faglige skøn er fagligt afbalanceret, dvs. at det afspejler et reflekteret kendskab til, hvad der i disciplinen anses for kvalificerede faglige vurderinger.

Det ændrer heller ikke på, at man som forsker tilstræbe, at ens ideologiske eller personlige interesser ikke influerer på ens faglige skøn.

Selvom humaniora betjener sig af ikke-operationaliserbare faglige skøn, kan man lige som andre discipliner tilstræbe et ideal om saglighed.

Et særligt spørgsmål rejses af det forhold, at objekterne, som studeres i humaniora, ofte mere eller mindre direkte involverer normative spørgsmål, dvs. spørgsmål om etik, æstetik, rationalitet. I lyset af ovenstående kan det lyde underligt, men faktisk antages det som en ret selvfølgelig ting blandt humanister, at normative spørgsmål unddrager sig rationel diskussion (undtagelsen er de, der faktisk studerer dette problem, nemlig professionelle filosoffer med interesse for meta-etik).

Men mange på humaniora er alligevel et eller andet sted kede af at lade normative spørgsmål ligge. Løsningen bliver nogle gange at camouflere normative spørgsmål som faktuelle spørgsmål. Man forsøger så at afklare normative spørgsmål ved at behandle dem som om, de var faktuelle spørgsmål. Det kommer der sjældent noget godt ud af. Normative synspunkter kan udmærket analyseres og diskuteres rationelt, men det kræver en anden tilgang end når man undersøger faktuelle forhold.

Det hører med til saglighed at sondre mellem normative og faktuelle spørgsmål, og at analysere disse meget forskellige typer spørgsmål på måder, der er sagligt passende.

En tredje ting, der hører til saglighed er, at man som forsker holder sig til alt udtale sig om ting, man har en vis grad af forstand på.

Relevans

Forskningsaktiviteter på humaniora som andre steder bør tilrettelægges efter deres relevans. Her tænker jeg på relevans som en faktor, der har to hovedparametre.

Den ene er relevans i forhold til det store projekt om at forstå, hvordan det hele hænger sammen. Dette er et globalt projekt, som startede for mange, mange forskergenerationer siden, og som vil fortsætte mange generationer

fremover, hvis man overhovedet kan forestille sig, at det slutter. Det er et projekt, der også indebærer, at vi skal forstå menneskehedens historie, de mere lokale politiske og nationale fællesskabers historier og særlige karakter, og en række træk ved menneskers måde at leve og organisere sig på, herunder vores forskellige sprog og andre udtryksformer, vores tanke og begrebsverden, vores normer og værdier og så videre.

Det anden parameter er relevans i forhold til de fælles og individuelle beslutninger og projekter, vi nu og i den overskuelige fremtid er konfronterede med, typisk i de mere lokale politiske fællesskaber, som et universitært forskningsmiljø er en del af.

Jeg tror ikke, at dette er kontroversielt. Og mange spørgsmål, som vi kaster os over, er relevante på begge parametre. Men det kan sagtens lade sig gøre at finde spørgsmål, der ikke er relevante på nogen af dem. Og det er også vigtigt at minde om, at relevans forstået som omsættelighed på et marked er for snævert.

5. Hvordan skal vi stille os til dette?

Lad os sige, at der på humaniora (som givetvis også andre steder) er interessekonflikter (hovedsagligt af ikke-økonomisk art), der skaber en konflikt i forhold til idealerne om saglighed og relevans.

Hvad skal vi gøre ved det?

(1) Ingen regulering eller indgriben vil være bedst, fordi:

- a) det bedste (mest saglige, mest relevante) synspunkt om en given sag sejrer i det lange løb, blot der er en åben og bramfri diskussion.
- b) hvis der blot er en tilstrækkelig diversitet af synspunkter, så vil et gennemsnit af de forskellige holdninger, være et meget godt bud på det mest saglige og mest relevante synspunkt.

Begge antagelser er under almindeligt forekommende omstændigheder forkerte, særligt hvis en åben og bramfri diskussion foregår i en population af individer, der ikke føler noget for idealer om saglighed og relevans. Og strategien vil have den konsekvens, at universitets troværdighed som vidensproducerende institution undermineres.

(2) Institutionel sikring af saglighed og relevans ved hjælp retningslinjer og ledelsesmæssig indgriben.

Retningslinjer kan næppe laves detaljerede nok. Ledelsen vil ikke have den fornødne faglige kompetence til at kunne se, hvornår en forsker er i konflikt med idealer om saglighed og relevans. Næppe ønskværdigt med denne form for institutionelt forskningspoliti.

(3) Kollegial selvregulering styret af idealer om saglighed og relevans.

Forudsætter, at forskersamfundet faktisk accepterer og internaliserer disse normer. Og det forudsætter, at forskere tager et opgør med et ideal om kollegialitet, som spiller en meget stor rolle for os alle. Det er det ideal, der tilsiger, at man som forsker ikke kritiserer sin kolleger i offentligheden, enten dem man er på afdeling med, eller dem, man deler fag med.